

УДК 343.985:343.35

Ніколаюк Сергій Ігорович – кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ;

Радченко Раїса Андріївна – старший прокурор прокуратури Миронівського району, юрист 3-го класу

ПРОВЕДЕННЯ СПЕЦІАЛЬНОГО СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ ПІД ЧАС ФІКСАЦІЇ ФАКТІВ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглянуто особливості проведення спеціального слідчого експерименту під час фіксації фактів злочинів у сфері службової діяльності.

Ключові слова: злочини у сфері службової діяльності; порядок дій оперативних підрозділів; спеціальний слідчий експеримент; фіксація фактів.

Рассмотрены особенности проведения специального следственного эксперимента при фиксации фактов преступлений в сфере служебной деятельности.

Ключевые слова: преступления в сфере служебной деятельности; порядок действий оперативных подразделений; специальный следственный эксперимент; фиксация фактов.

Зевід'ємна частина корупції – злочини у сфері службової діяльності. У сукупності вони є однією з найгостріших проблем, що підривають економіку та правовий імідж держави [1, с. 6]. Їх суспільна небезпека визначається тим, що посадова особа, використовуючи свої службові повноваження в злочинних цілях, може заподіяти значну шкоду функціонуванню

державного апарату, економіці країни, правам та інтересам громадян, підірвати авторитет відповідних установ.

Науковці, які раніше досліджували організацію й тактику протидії злочинам у сфері службової діяльності [2–4], розглядали особливості фіксації фактів злочинних дій, але прийняття нового Кримінального процесуального кодексу (КПК) України [5] зумовило зміну порядку дій оперативних підрозділів, оскільки суттєво змінилася нормативно-правова база їх діяльності. Ідеться про Закон України «Про оперативнорозшукову діяльність» [6], а також інші підзаконні нормативні акти, що регламентують порядок проведення оперативнорозшукових заходів та негласних слідчих розшукових дій [7–8]. Зазначені вище чинники зумовлюють необхідність наукового обґрунтування порядку дій оперативних підрозділів у процесі фіксації фактів злочинів у сфері службової діяльності.

Порядок дій оперативного працівника під час отримання інформації про особу, яка вчиняє злочин у сфері службової діяльності, такий: після отримання інформації про службову особу, яка готується до вчинення злочинних дій, необхідно за допомогою запитів з'ясувати, що особа є суб'єктом злочину у сфері службової діяльності (направити запит до підприємства, установи чи організації, у яких працює особа, з метою отримання у відділі кадрів копій його особової справи (присяги, наказу про призначення на посаду, службових обов'язків (посадову інструкцію), копії трудової книжки, попередження про відповідальність за порушення законодавства про засади запобігання та протидії корупції, інших документів, установлення періоду перебування особи на посаді, її кваліфікаційні характеристики, коло прав та обов'язків за посадою, нормативні акти, що їх визначають); перевірити особу за оперативними й іншими можливими обліками; надати запит до підприємства, установи чи організацій, що можуть вказати на отримання матеріальних благ (прибутку) особою з поставленням конкретних запитань по суті (за потреби – вимагати документацію, що підтверджує наявність і розмір доходів особи, з державної податкової інспекції; під час збирання всіх необхідних документів опитати осіб, які підтверджують візуально чи документально факт злочину, стосовно

незаконного одержання матеріальних благ; з'ясувати, чи були активними дії посадовця щодо отримання вигоди за виконання або невиконання службових обов'язків (наприклад, вимагання неправомірної вигоди); визначити, яким саме способом службова особа хоче отримати матеріальні блага; оперативним шляхом установити можливих співучасників і можливі способи маскування злочинних дій; на основі отриманих запитів та проведених перевірок завести ОРС (у разі підготовки до вчинення злочину) або надати інформацію до слідчого підрозділу (у разі підтвердження інформації про вже вчинений або вчинюваний злочин). Таку інформацію оформлюють у вигляді рапорта, який направляють до слідчого підрозділу. Начальник органу або підрозділу узгоджує з начальником слідчого управління питання щодо внесення цієї інформації до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР) (відкриття кримінального провадження). Слідчий, який здійснює кримінальне провадження, доручає встановити повні анкетні дані особи та додаткову інформацію про неї; оперативний працівник складає рапорт із повними анкетними даними, номером телефону та фактичним місцем проживання особи (такий рапорт направляють до слідчого підрозділу для приєднання до кримінального провадження). Оперативний працівник фіксує обставини, важливі для досудового розслідування (з'ясовує характер, умови й особливості роботи підприємства, установи або організації, де працює особа, час і місце вчинення злочину, спосіб і механізм учинення та приховання злочину, можливих співучасників та фактичні дії, до яких вдавалися вони та службова особа). Слідчий, який здійснює кримінальне провадження, обирає разом з оперативним працівником спосіб фіксації злочинних дій.

Одним із найбільш ефективних способів фіксації злочинних дій є спеціальний слідчий експеримент, тобто спосіб отримання інформації шляхом відтворення негласно-контрольованих умов та об'єктів для встановлення протиправних намірів осіб, обґрунтовано підозрюваних у підготовці або вчиненні тяжких та особливо тяжких злочинів (у тому числі й злочинів у сфері службової діяльності).

Проведення спеціального слідчого експерименту регламентовано ст. 271 КПК України [5] (Контроль за вчиненням злочину). Його проводять тільки з метою виявлення, припинення та розкриття тяжких і особливо тяжких злочинів. Під час підготування та реалізації проведення заходів із контролю за вчиненням злочину заборонено провокувати (підбурювати) особу на вчинення цього злочину з метою його подальшого викриття, допомагаючи особі вчинити злочин, який вона би не вчинила, якби оперативний працівник цьому не сприяв, або з цією самою метою впливати на її поведінку насильством, погрозами, шантажем.

Проведення спеціального слідчого експерименту допускається за умови, що не принижуються гідність і честь осіб, які безпосередньо беруть участь у ньому, а також інших осіб, долучених до цього, не створюється небезпека для їх здоров'я.

Спеціальний слідчий експеримент може проводити як відносно конкретних осіб, яких обґрунтовано підозрюють у злочинній діяльності (одержання неправомірної вигоди, торгівля зброєю, операції з наркотиками тощо), так і для виявлення намірів невідомих осіб, які вчиняють серійні злочини, шляхом застосування різних «пасток» і «приманок». Якщо під час спеціального слідчого експерименту підозрювана особа вчиняє дії, що містять ознаки злочину, то за скоєне її притягують до кримінальної відповідальності за чинним законодавством. Зазвичай до його проведення залучають осіб, використовують технічні або транспортні засоби, відтворюють відповідну обстановку.

Спеціальний слідчий експеримент належить до категорії негласних слідчих (розшукових) дій – контролю за вчиненням злочину, а отже, відповідно до п. 4 ст. 246 КПК України [5], право на його проведення має лише прокурор.

Прокурор вносить постанову про проведення спеціального слідчого експерименту (зміст повинен відповідати вимогам ст. 251 КПК України, що визначають підстави та вимоги, у тому числі виняткові невідкладні випадки, пов'язані з рятуванням життя людей і запобіганням учиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину).

Прокурор як процесуальний керівник розслідування готує клопотання про дозвіл на проведення спеціального слідчого експерименту (передбачено ст. 248 КПК України), у якому зазначає: правова кваліфікація, стаття КК України, короткий виклад обставин справи, номер ЄРДР, обґрунтування неможливості отримати відомості в інший спосіб, строк тощо (в окремих випадках слідчий готує клопотання до суду за погодженням наглядного прокурора).

Клопотання розглядає голова чи за його визначенням інший суддя Апеляційного суду (регламентовано ч. 1 ст. 247 КПК України) протягом 6 год із моменту отримання (регламентовано ч. 1 ст. 248 КПК України). Його реєструють у суді в Журналі обліку та реєстрації клопотань, оформляють у чотирьох примірниках (для суду, прокурора, слідчого, оперативного підрозділу).

Слідчий суддя виносить ухвалу про дозвіл на проведення спеціального слідчого експерименту (передбачено ч. 3 ст. 248 КПК України), що повинна містити відомості про особу, річ, місце, вид негласних слідчих (розшукових) дій, строк дії ухвали (оформляється в чотирьох примірниках).

Оскільки, відповідно до наданих повноважень, передбачених п. 2 ст. 40 КПК України, слідчий (прокурор) проводить негласні слідчі (розшукові) дії в порядку, визначеному розд. 3 гл. 21 (Негласні слідчі (розшукові) дії), то здійснення таких дій слідчий (прокурор) може доручити відповідним оперативним підрозділам (п. 3 ч. 2 ст. 40) [5]. Правовою підставою здійснення негласних слідчих (розшукових) дій оперативними підрозділами органів внутрішніх справ є письмове доручення прокурора в кримінальному провадженні. У такому разі на час проведення зазначених дій працівник оперативного підрозділу набуває повноважень слідчого (працівники оперативних підрозділів не мають права здійснювати процесуальні дії в кримінальному провадженні за власної ініціативи або звертатись із клопотаннями до слідчого судді чи прокурора (ст. 41) [5]. З метою дотримання умов конспірації, досягнення максимального позитивного результату під час проведення запланованих негласних слідчих

(розшукових) дій доручення направляють виконавцеві через підрозділи документального забезпечення та режиму ОВС. Прокурор у дорученні обов'язково зазначає: посаду, звання, клас, прізвище та ініціали посадової особи; реєстраційний номер кримінального провадження; контактний телефон; оперативний підрозділ, якому доручено провести негласні слідчі (розшукові) дії згідно з напрямками оперативно-службової діяльності; стислий зміст обставин злочину; правову кваліфікацію злочину (частина, стаття КК України); відомості про особу (осіб), місце або річ, щодо яких необхідно провести негласну слідчу (розшукову) дію; обставини, що дають підстави підозрювати особу в учиненні злочину; вид негласної слідчої (розшукової) дії та обґрунтування строку її проведення; обґрунтування неможливості отримання відомостей про злочин та особу, яка його вчинила, в іншій спосіб; відомості залежно від виду негласної слідчої дії про певні ознаки, що дають змогу унікально ідентифікувати абонента, телекомунікаційну мережу, кінцеве обладнання тощо; очікувані результати проведення негласної слідчої (розшукової) дії та докази, що можуть мати суттєве значення для з'ясування обставин злочину або встановлення осіб, які його вчинили. До доручення обов'язково додають витяг з ЄРДР, копію ухвали слідчого судді та копію постанови прокурора про проведення негласної слідчої (розшукової) дії (додатково обґрунтовують виняткові підстави її проведення з наданням підтверджуючих документів).

Після цього оперативний працівник складає план проведення негласного слідчого експерименту, у якому зазначають: місце й час проведення; головні завдання; кількісний склад учасників; сутність дій, їх послідовність; роль учасників експерименту під час проведення кожної дії; засоби зв'язку між окремими групами й учасниками; опис місця майбутнього експерименту.

Якщо в процесі проведення спеціального слідчого експерименту виникає необхідність проведення інших заходів (негласних слідчих дій), що обмежують конституційні права громадян, то на проведення кожного готують вищезазначений пакет документів.

Якщо негласні слідчі (розшукові) дії передбачають певний термін проведення, то на виконання доручення слідчого щодо проведення заходу оперативний працівник кожні 14 діб інформує зведенням прокурора, який ознайомлюється та направляє зведення до слідчого підрозділу для приєднання до кримінального провадження.

Якщо під час проведення спеціального слідчого експерименту виникає необхідність фіксації дій особи шляхом проведення інших негласних слідчих (розшукових) дій (що пов'язані з тимчасовим обмеженням конституційних прав громадян), вони мають здійснюватись у межах, передбачених Конституцією України, на підставі рішення слідчого судді згідно з вимогами КПК України.

Після отримання необхідного пакету документів і дозволів оперативний працівник здійснює такі заходи: складання спільного плану проведення спеціального слідчого експерименту; розподіл сил і засобів, що будуть задіяні під час затримання злочинців; фіксація індивідуальних ознак предметів, призначених для передачі; затримання злочинців у момент передачі грошей чи майна; огляд місця події з вилученням грошей; змиви шкіри долонь; опитування осіб; проведення обшуку в приміщеннях, у яких відбувалася передача, службових приміщеннях, помешканні особи; призначення необхідних експертиз.

Фіксація ходу та результатів спеціального слідчого експерименту повинна відповідати загальним правилам фіксації кримінального провадження, передбаченим законодавством. Про результати такого експерименту складають протокол, до якого додають речі й документи, отримані під час проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії. Якщо контроль за вчиненням злочину закінчується відкритим фіксуванням, про це складають протокол у присутності такої особи. Відомості про осіб, які здійснювали контроль за вчиненням злочину або були залучені до його проведення, у разі здійснення щодо них заходів безпеки можуть зазначатися із забезпеченням конфіденційності даних про таких осіб у порядку, визначеному законодавством. Протокол негласної слідчої (розшукової) дії повинен відповідати

загальним вимогам складання протоколу та додаткам до нього, що передбачено в ст. 104, 105, 251, 252 КПК України.

Крім цього, проведення контролю за вчиненням злочину може фіксуватися за допомогою технічних та інших засобів, що, відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 99 КПК України (наприклад, стенограма аудіозапису особи, що проводиться в процесі спеціального слідчого експерименту, а також магнітний носій із відповідним аудіозаписом), є документом, що містить відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження. Протоколи про проведення контролю за вчиненням злочину з додатками не пізніше ніж через 24 год із моменту припинення зазначених негласних слідчих (розшукових) дій передаються прокурору. Водночас прокурор повинен вжити заходів щодо збереження отриманих під час проведення цих негласних слідчих дій речей і документів, які планує використовувати в кримінальному провадженні.

Термін проведення спеціального слідчого експерименту може бути продовжений у порядку, передбаченому ч. 5 ст. 246 КПК України.

Якщо за результатами проведення спеціального слідчого експерименту виявлено інший злочин, слідчий або прокурор повинен унести відповідні відомості до ЄРДР (ч. 4 ст. 218 КПК України) або прийняти рішення в порядку ст. 217 КПК України (Об'єднання і виділення матеріалів досудового розслідування) [5].

Після проведення спеціального слідчого експерименту обов'язково надсилають повідомлення (повинно бути здійснено протягом 12 місяців із дня припинення дій, але не пізніше звернення до суду з обвинувальним актом особі щодо проведення відносно неї негласних слідчих (розшукових) дій, що передбачено ст. 253 КПК України), у якому зазначають: номер кримінального провадження; номер ЄРДР; вид негласної слідчої (розшукової) дії; відомості про проведення цих дій; результати; вказівка на обмеження конституційних прав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про стан викриття службових злочинів у 2009–2014 рр. : довідка Державної служби боротьби з економічною злочинністю МВС України, 2015.
2. Запобігання та викриття корупційних злочинів в органах виконавчої влади : [моногр.] / Д. І. Любченко, Д. Й. Никифорчук, С. І. Ніколаюк, Г. В. Прокопович. – К. : МП Леся, 2010. – 160 с.
3. Василенчук В. І. Оперативна профілактика злочинів у сфері службової діяльності / В. І. Василенчук // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – К., 2006. – № 1. – С. 46–54.
4. Никифорчук Д. Й. Проблемні питання проведення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій / Д. Й. Никифорчук, А. О. Кравченко, А. М. Копилов // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 4. – С. 173–181.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. – Режим доступу : <http://gska2.rada.gov.ua>.
6. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII // Відомості Верховної ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.
7. Про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень : наказ МВС України від 14 серп. 2012 р. № 700.
8. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : наказ ГПУ, МВС України, СБУ, Адміністрації прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 листоп. 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5.